

in de Steigers

omroepwinstige jaargang 2017 - nr. 3

west-vlaanderen
de gedreven provincie

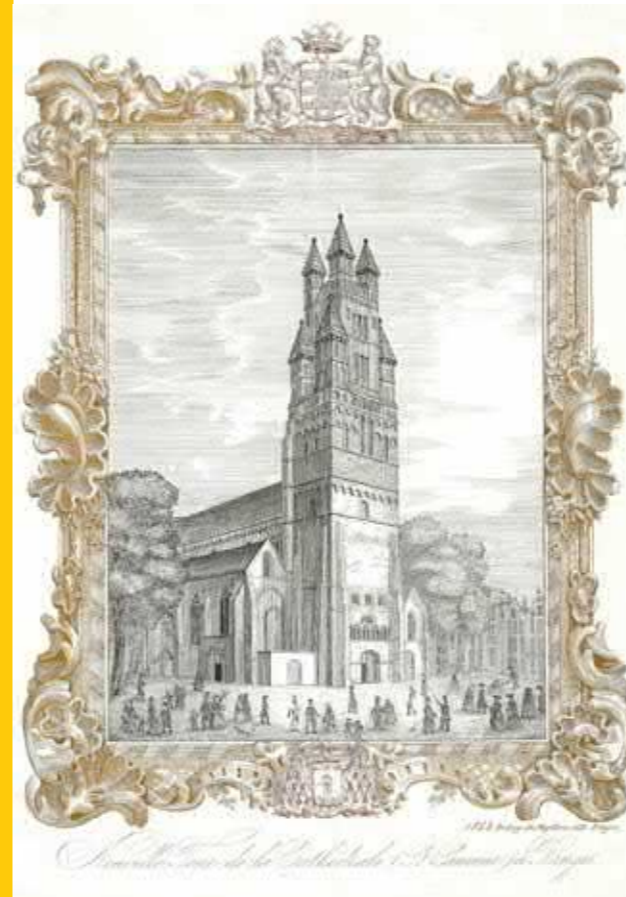
in de Steigers

Erfgoednieuws uit West-Vlaanderen
drieëntwintigste jaargang 2017 - nr. 3

- 71. De Sint-Salvatorskathedraal in beeld
Jeroen Cornilly
- 72. Een neogotische kijk op de Sint-Salvatorskathedraal
Jeroen Cornilly
- 82. De Sint-Salvatorskathedraal door Duitse ogen
Jeroen Cornilly

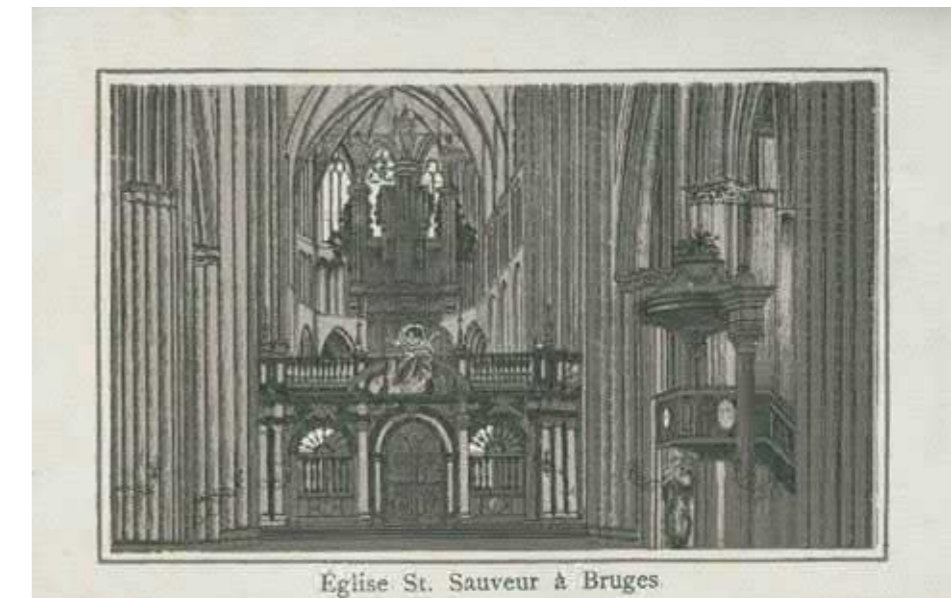
De Sint-Salvatorskathedraal in beeld

Karel Verscheldes studie over de kathedraal en Antoine Schayes' overzicht van de Belgische architectuurgeschiedenis. Verder vermeldde Michiels tevens vijf platen uit de *Monographie de l'église cathédrale de Saint-Sauveur à Bruges* van Arthur Verhaegen, een album dat hij zelf niet in zijn bezit had, maar waarvoor hij verwees naar het exemplaar in de Brugse Stadsbibliotheek.

Deze 19e-eeuwse monografie is één van de twee beeldenreeksen die in dit nummer van *In de Steigers* geduid worden en waarvan verschillende platen ook afgebeeld worden. De tweede beeldenreeks dateert uit de 20e eeuw: een opmerkelijke Duitse fotoreeks uit 1917-1918 die in het Koninklijke Instituut voor het Kunstpatrimonium bewaard wordt. Van de honderden foto's die er vanaf de late 19^e eeuw van de Brugse kathedraal gemaakt werden, is dit een van de interessantste, zowel vanuit documentair als artistiek oogpunt.

In de loop van de eeuwen werden tientallen afbeeldingen gemaakt van de Sint-Salvatorskathedraal. In zijn *Iconografie der stad Brugge* lijstte Guillaume Michiels een dertigtal voorstellingen van de kathedraal op, beginnend bij de afbeelding in Sanderus' *Flandria Illustrata* (1641). Bijna alle andere voorbeelden die hij aanhaalde waren 19^e-eeuwse aquarellen, schilderijen, tekeningen, lithografieën en etsen. De Sint-Salvatorskathedraal werd vanaf de 19^e eeuw afgebeeld in heel wat beschrijvingen van Brugge, hetzij als afzonderlijk gebouw, hetzij als onderdeel van een algemeen zicht op de Steenstraat. Tot de opmerkelijke voorbeelden die Michiels aanhaalde, behoren onder meer een schilderij van de brand van de kathedraal in 1839 van de hand van Antoon Joostens en een porseleinkaart uitgebracht in 1844 naar aanleiding van de geplande voltooiing van de toren. Michiels haalt ook verschillende afbeeldingen uit 19e-eeuwse (architectuur-)historische publicaties aan, waaronder

Eglise St. Sauveur à Bruges

Kaftillustratie: de kooromgang van de Brugse Sint-Salvatorskathedraal in 1917 (foto KIK).

Vorige pagina van links naar rechts: prent van de Brugse Sint-Salvatorskathedraal uit Sanderus' *Flandria Illustrata* (Westflandria, Provinciale Erfgoedbibliotheek) – opmeting de maaswerkdecoratie van het koorgestoelte van de Sint-Salvatorskathedraal (Westflandria, Provinciale Erfgoedbibliotheek) – kapellen in de kooromgang van de Sint-Salvatorskathedraal in 1917 (foto KIK).

Illustratie achterkaft: lithografie van de toren van de Sint-Salvatorskathedraal na de bouw van de neoromaanse torenbekroning. De prent werd gedrukt in 1844 in opdracht van de kathedrale kerkfabriek als bedanking aan de gouverneur en de provincieraad voor hun inspanningen voor het herstellen van de kerk (Westflandria, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

Boven: porseleinkaart uit 1844 met een afbeelding van de geplande torenbekroning (Westflandria, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

Onder: 19e-eeuwse lithografie van het interieur van de Sint-Salvatorskathedraal (Westflandria, Provinciale Erfgoedbibliotheek)

Een neogotische kijk op de Sint-Salvatorskathedraal

Boven: lithografie van de neogotische lichter van de Karel De Goedekapel. De lichter is een ontwerp van Jean-Baptiste Bethune (Westlandrica, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

In 1879 publiceerde de Brugse uitgeverij Desclée De Brouwer de *“Monographie de l’église cathédrale de Saint-Sauveur à Bruges”*, een monumentaal platenalbum over de Brugse Sint-Salvatorskathedraal van de hand van de Brusselse ingenieur Arthur Verhaegen (1847-1917). In dit album gaf Verhaegen een uitgesproken neogotische kijk op de kathedraal. Westlandrica — de Provinciale Erfgoedbibliotheek — bewaart twee exemplaren van dit fraaie album: één afkomstig uit de nalatenschap van de Brugse kanunnik Adolf Duclos (1841-1925) en één uit de bibliotheek van Marcel Casteleyn.

Arthur Verhaegen en de Brugse Sint-Salvatorskathedraal

Wanneer Verhaegen in 1879 zijn monografie over de Sint-Salvatorskathedraal publiceerde was hij al sterk vertrouwd met dit gebouw. Verhaegen had aan de Gentse Rijksuniversiteit een opleiding tot ingenieur bruggen en wegen gevolgd. In die jaren was hij ook in contact gekomen met Jean-Baptiste Bethune (1821-1894), de onbetwiste leider van de katholieke neogoti-

sche beweging. Verhaegen zou een carrière uitbouwen als overtuigd katholiek ingenieur en politicus, en ook een belangrijke rol spelen in de Gilde van Sint-Thomas en Sint-Lucas, een van de belangrijkste verenigingen van de katholieke neogotische beweging.

Aan het begin van zijn professionele carrière werkte Verhaegen regelmatig samen met Bethune. Jean-Baptiste Bethune zelf was al vanaf 1857 actief in de Sint-Salvatorskathedraal, onder meer met zijn ontwerpen voor neogotische ingrepen aan de Sakraments- en de Schoenmakerskapel. Samen met Verhaegen tekende hij voor twee belangrijke neogotische ingrepen. In 1874-1876 werd het volledige kerkinterieur polychroom afgewerkt. In de jaren daarvoor waren de sinds de late 16^e eeuw aanwezige witsellagen gedeeltelijk verwijderd geweest, waarbij verschillende fragmenten van middeleeuwse muurschilderingen aan het licht gekomen waren. De neogotische beschildering werd niet opgevat als een getrouwe reconstructie van een historische verflaag, maar wilde vooral het beeld van een kleurrijk gotische kerkinterieur oproepen. Bij de werken werden de teruggevonden middeleeuwse muurschilderingen trouwens overschilderd, al waren volgens Adolf Duclos aspecten ervan wel gebruikt als inspiratiebron voor de

Onder: de Sint-Salvatorskathedraal met de neogotische polychromie naar ontwerp van Jean-Baptiste Bethune en Arthur Verhaegen. De westwand van het schip was volledig beschilderd met wapenschilden en heiligenfiguren. Deze beschildering verdween bij het verplaatsen van het doksaal en het orgel in 1935 (Westlandrica, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

Boven: twee details van de neogotische beschildering van de pijlers van de kathedraal. De foto's zijn afkomstig uit de documentatie van Adolf Duclos (Westlandrica, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

neogotische kleurstelling. Vooral in het koor is tot op vandaag het globale beeld van hun neogotische interieurafwerking bewaard gebleven. Bethune en Verhaegen tekenden in de periode 1861-1894 tevens voor verschillende neogotische glas-in-loodramen voor het koor en de koorkapellen. Bethune liet trouwens in 1876 zijn glazeniersatelier over aan Verhaegen, die hij als zijn ‘troonopvolger’ beschouwde.

Het platenalbum

De Brugse Sint-Salvatorskathedraal was voor Verhaegen dus geen onbekend terrein wanneer hij in 1879 de *Monographie de l’église cathédrale de Saint-Sauveur à Bruges* samenstelde. Het album omvat een voorpagina, een inleidende tekst van 5 pagina's, een beschrijvende lijst van alle afbeeldingen en tenslotte de 60 platen die de gotische kathedraal documenteren. Het album meet 74 bij 55 cm, maar verschillende van de platen werden opgevouwen, waardoor er platen zijn van 105 bij 74 cm, 55 bij 138 cm en zelfs 165 bij 55 cm. Een vijftal platen waren in kleur uitgevoerd en vijf platen bevatten fotografische weergaven van kunstwerken. De opmetingstekeningen van het gebouw, de interieurelementen en de kunstwerken waren niet van de hand van Verhaegen zelf, maar wel van de jonge architect F. Mommens, een leerling van de Gentse Sint-Lucasschool. Het fraaie

voorblad was een ontwerp van Jean-Baptiste Bethune. De lithografieën werden gemaakt door Hendrik Stepman uit Gent en door de ateliers van de Brugse uitgeverij Desclée-De Brouwer, die het platenalbum ook drukte en op de markt bracht.

Onder: James Weale gebruikte in zijn gids 'Bruges et ses environs' de gravure van de kathedraal die op het voorblad van Arthur Verhaegens monografie stond (Westlandrica, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

Dat net Desclée-De Brouwer als uitgever optrad was geen toeval. Vooraanstaande figuren uit de katholieke neogotische beweging zoals Jean-Baptiste Bethune, James Weale en Jules Helbig hadden als adviseur een sterke invloed op de artistieke werking van het bedrijf. Desclée-De Brouwer zou zich tijdens het laatste kwart van de 19e eeuw trouwens ontpoppen tot de huisuitge-

Boven: plaat 52 uit de monografie is een kleurenlithografie van het textiel van een koorkap (Westlandrica, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

Onder: de Sint-Sebastiaansgilde in Brugge, zoals afgebeeld in 'Les anciens maisons de Bruges' van Karel Verschelde uit 1875 (Westlandrica, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

verij van de katholieke neogotische beweging, onder meer met de uitgave van het invloedrijke *Revue de l'art chrétien*.

De monografie over de Brugse Sint-Salvatorskathedraal was geen alleenstaand voorbeeld. Tijdens het laatste kwart van de 19e eeuw verschenen verschillende platenalbums, al dan niet op groot formaat. Met deze platenalbums wilde de katholieke neogotische beweging architecten en kunstenaars goede voorbeelden van middeleeuwse, christelijke architectuur aanreiken. Vermeldenswaardig zijn de albums die Auguste Van Assche (1826-1907) over de Sint-Niklaaskerk in Gent (1899), de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Deinze en de Onze-Lieve-Vrouw van Pamelekerk in Oudenaarde (1881) publiceerde. Dat laatste album was eveneens een uitgave van Desclée-De Brouwer. In samenwerking met Jules Helbig had Van Assche in 1882 ook het *Recueil de modèles artistiques du moyen-âge: menuiserie et serrurerie de meubles (XVme-XVIme siècles)* samengesteld. Alfons Van Houcke en Pieter Langerock tekenden voor *Anciennes constructions en Flandre* (1881-1888). Voor Brugge is vooral *Les anciennes maisons de Bruges* van Karel Verschelde uit 1875 vermeldenswaardig. Arthur Verhaegen zelf zou in 1889 nog een platenalbum over het Gentse Bijlokehospitaal samenstellen.

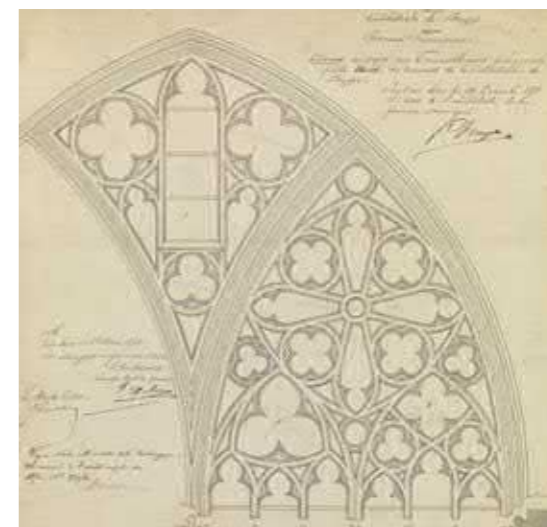
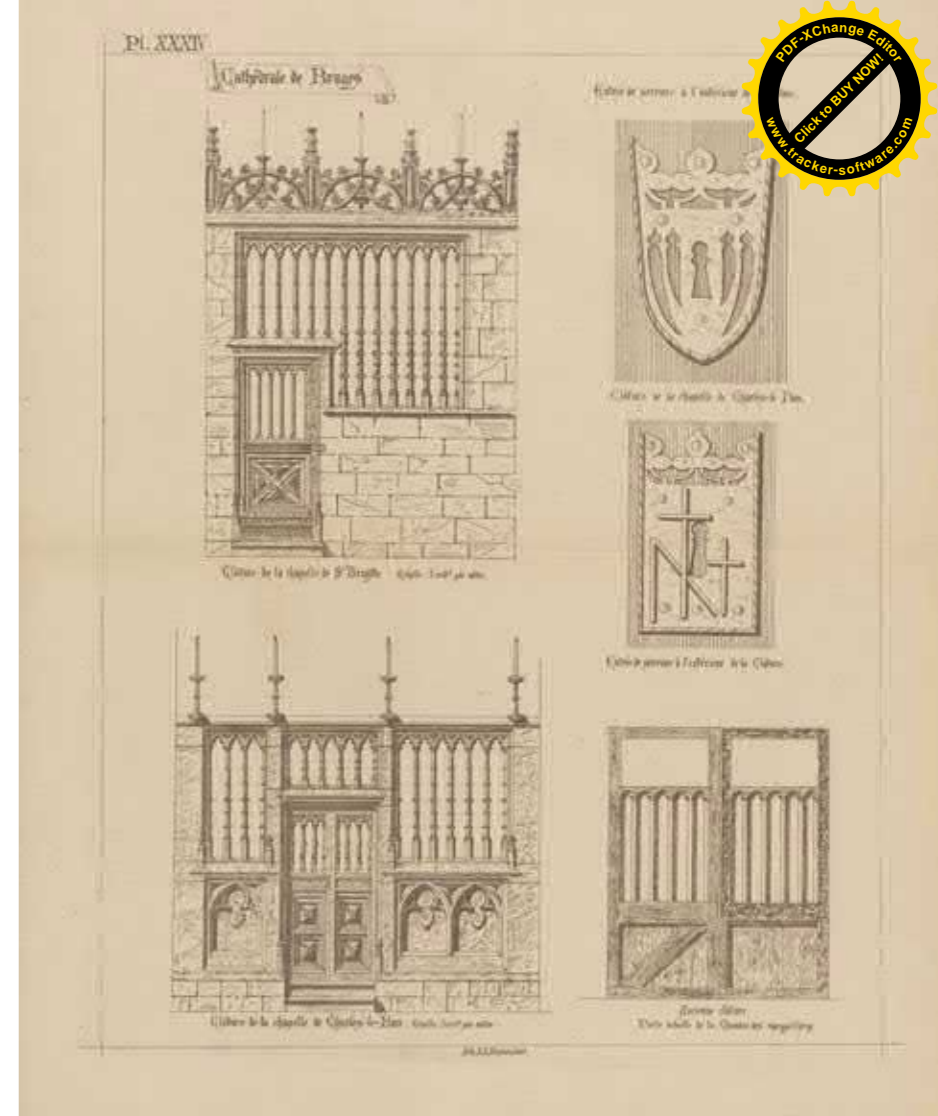
Een kritische doorlichting van de restauratie

Arthur Verhaegen voegde aan de 60 platen een inleidende nota toe waarin hij kort inging op de bouwgeschiedenis van de kathedraal, de 19^e-eeuwse ingrepen, de betekenis van het middeleeuwse gebouw en de achterliggende bedoelingen van het platenalbum. Voor de bouwhistorische inleiding baseerde Verhaegen zich op de monografie over de Sint-Salvatorskathedraal die de Brugse architect Karel Verschelde in 1863 had gepubliceerd. Verschelde had als eerste een uitvoerige beschrijving van de kathedraal en haar bouwgeschiedenis opgesteld, geïllustreerd met vijf platen, waaronder een grondplan, een langse doorsnede en een reconstructie van het oorspronkelijke uitzicht van het koorgestoelte. Uit de inleiding op het boek bleek dat Verschelde met zijn beschrijving van het kerkgebouw "onder het opzicht der kunst en onder dit der herinneringen" ook de eigentijdse architecten en kunstenaars een voorbeeld van goede christelijke kunst wilde aanreiken. Verhaegen gaf niet alleen te kennen dat wie geïnteresseerd was in de bouwgeschiedenis best de studie van Verschelde raadpleegde, maar ook dat de verzameling platen nadrukkelijk bedoeld was als een inspiratiebron voor kunstenaars en architecten die betrokken waren bij de kerkelijke kunst en architectuur, en dus bijdroegen tot de herleving van de christelijke kunst.

In zijn uitvoerige beschrijving van de kerk — en bijgevolg ook in de platen — besteedde Verhaegen exclusief aandacht aan gotische elementen, gaande van de architectuur zelf, over diverse bouwdetails (afsluitingen van kapellen, kapitelen), het kerkmeubilair tot muurschilderingen, textiel, grafzerken en middeleeuwse manuscripten. Het was zeker niet Verhaegens opzet om een uitgebreide inventaris van het kunstpatrimonium op te maken, maar wel om een brede waaier aan aspecten aan te leveren die de lezer moest toelaten om een representatief beeld van een middeleeuwse (gotische) kerk te krijgen.

In zijn beschrijving van de kathedraal zelf — waarvoor de platen logischerwijze als leidraad dienden — liet Verhaegen zich bijzonder kritisch uit over de 19e-eeuwse restauraties. Het exterieur beantwoordde in zijn ogen niet langer aan het beeld van een gotische kerk. Het uitzicht van het exterieur was volgens Verhaegen verminkt (*défiguré*) door allerhande moderne ingrepen die niet aan de tradities van een Vlaamse bouwkunst voldeden. De neoromaanse torenbekroning naar ontwerp van Robert Chantrell (1793-1872) — omschreven als een voorbeeld van *style pseudo-anglais* — was voor Verhaegen een grote misstap geweest. Niet toevallig werd op de plaat van de westgevel een duidelijke lijn getrokken om aan te duiden waar het moderne deel van de toren begon. Evenzeer problematisch voor Verhaegen waren de nieuwe raamtraceringen van onder meer het grote raam in het noord- en zuidtransept en meerdere ramen in de noordbeuk. Op de platen werden ze in stipplijn weergegeven om ze nadrukkelijk als modern en ontoereikend te duiden. Deze venstertraceringen waren vanaf 1845 geplaatst naar de plannen van provinciaal architect Pierre Buyck (1805-1877). De traceringen van de transeptramen waren volgens Verhaegen veel te complex en hoorden thuis in een Franse kathedraal, terwijl Buyck voor de ramen in de noordbeuk had nagelaten te kijken naar de aanwezige bouwsporen en de tracering van een oud raam in de zuidelijke zijbeuk. De ramen waren bijgevolg volledig in tegenspraak met de aanwezige bouwsporen.

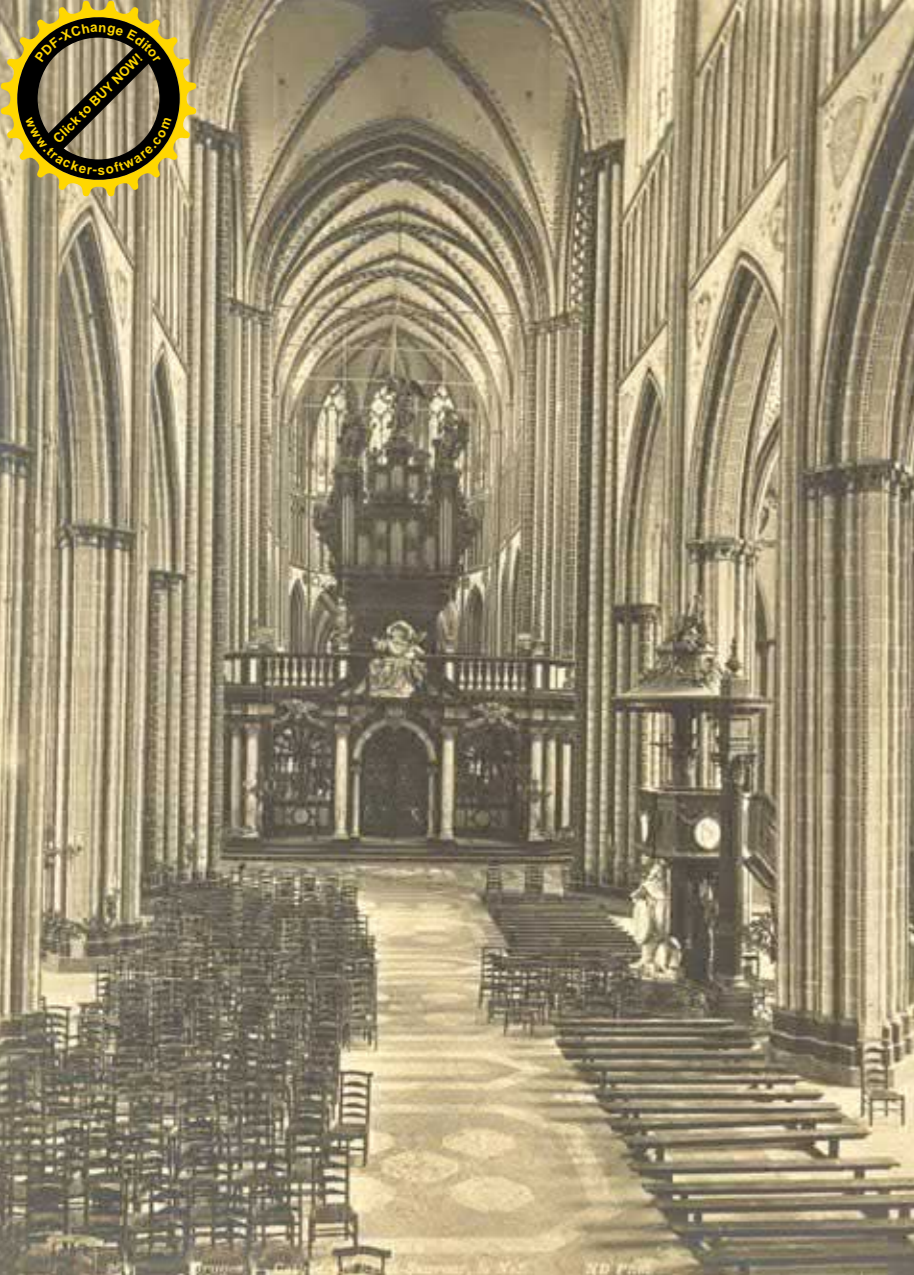
Het interieur van de kathedraal bood in de ogen van Verhaegen een veel harmonischer (gotisch) beeld, dat in essentie enkel verstoord werd door het barokke doksaal. Deze koorafsluiting was volgens de auteur een gigantische en zware constructie die, in combinatie met het orgel dat erop geplaatst was, het zicht aan het koor volledig onttrok. Verhaegen had niet zozeer een probleem met het principe van het plaatsen van een doksaal — daarvoor waren er te veel fraaie gotische exemplaren bekend in België — maar wel met de stijl van de constructie, die volledig in tegenspraak met de rest

Boven: plaat 34 uit de monografie over de kathedraal toont de afsluitingen van de Heilige Brigittakapel en de Karel De Goedekapel (Westlandrica, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

Midden: detail van plaat 3 van de monografie over de kathedraal. De vensters van het schip en het transept zijn in stipplijnen weergegeven (Westlandrica, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

Onder: ontwerp van Pierre Buyck uit 1871 voor het maaswerk voor het groot venster in het noordtransept (Westlandrica, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

zijn uit het beeld ook alle kunstwerken en de 18^e-eeuwse preekstoel weggelaten zodat ze het ideaalbeeld van het gotische interieur niet zouden verstoren.

Het platenalbum van Verhaegen kan beschouwd worden als een combinatie van het (selectief) documenteren van de Sint-Salvatorskathedraal en een voorstel voor een ideale en sterk corrigerende interieurrestauratie. In de ogen van de katholieke neogotische beweging kon de kathedraal best zuiver neogotisch gerestaureerd worden, waarna ze een inspiratiebron voor christelijke kunstenaars en architecten kon worden.

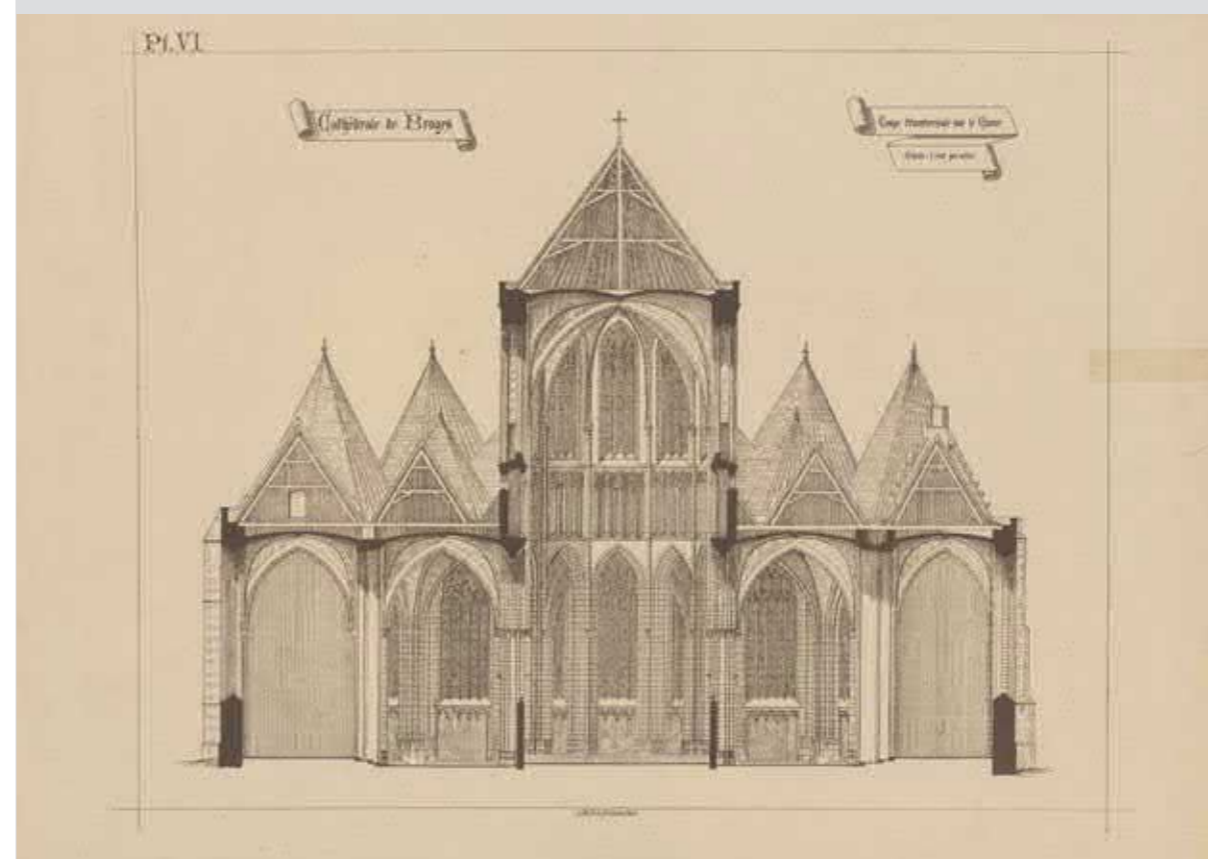
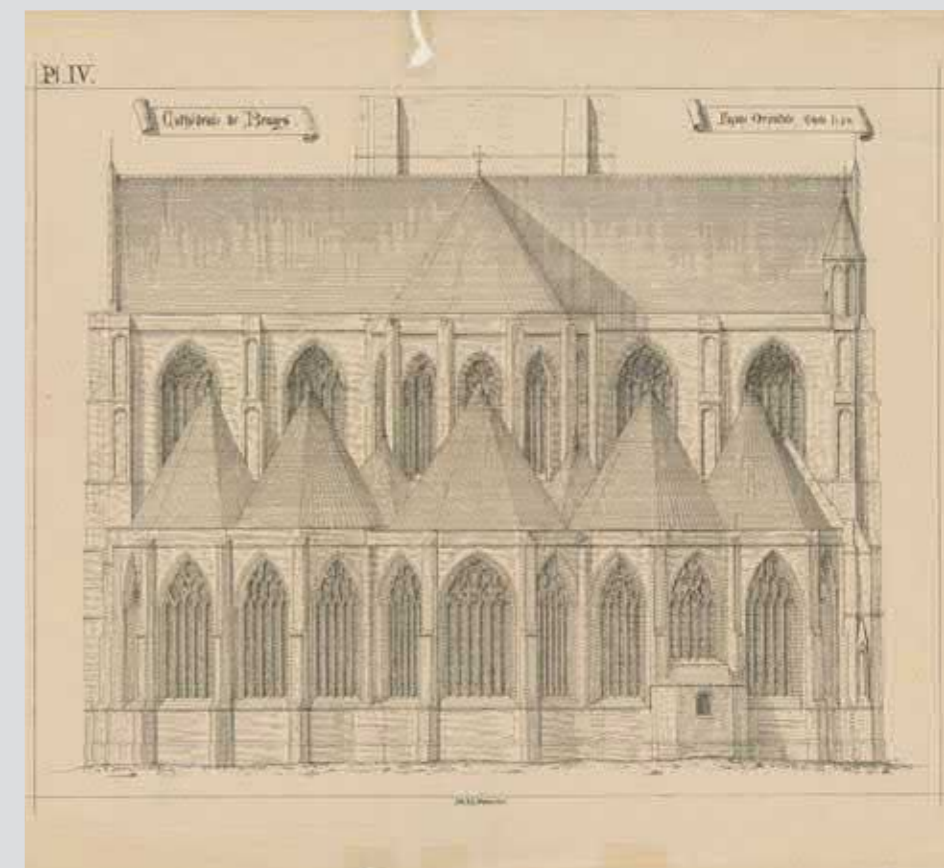
Jeroen Cornilly

Literatuur: De Maeyer Jan (red.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1914*, Leuven, 1988. — De Maeyer Jan, *De rode baron. Arthur Verhaegen 1847-1917*, Leuven, 1994. — Devlieghe Luc, *De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge. Geschiedenis en architectuur*, Tielt, 1981. — Dujardin Carine (red.), *Neogotiek in de boekenkast*, Leuven, 1997. — Verschelde Karel, *De Kathedrale van S. Salvator te Brugge. Geschiedkundige beschrijving*, Brugge, 1863.

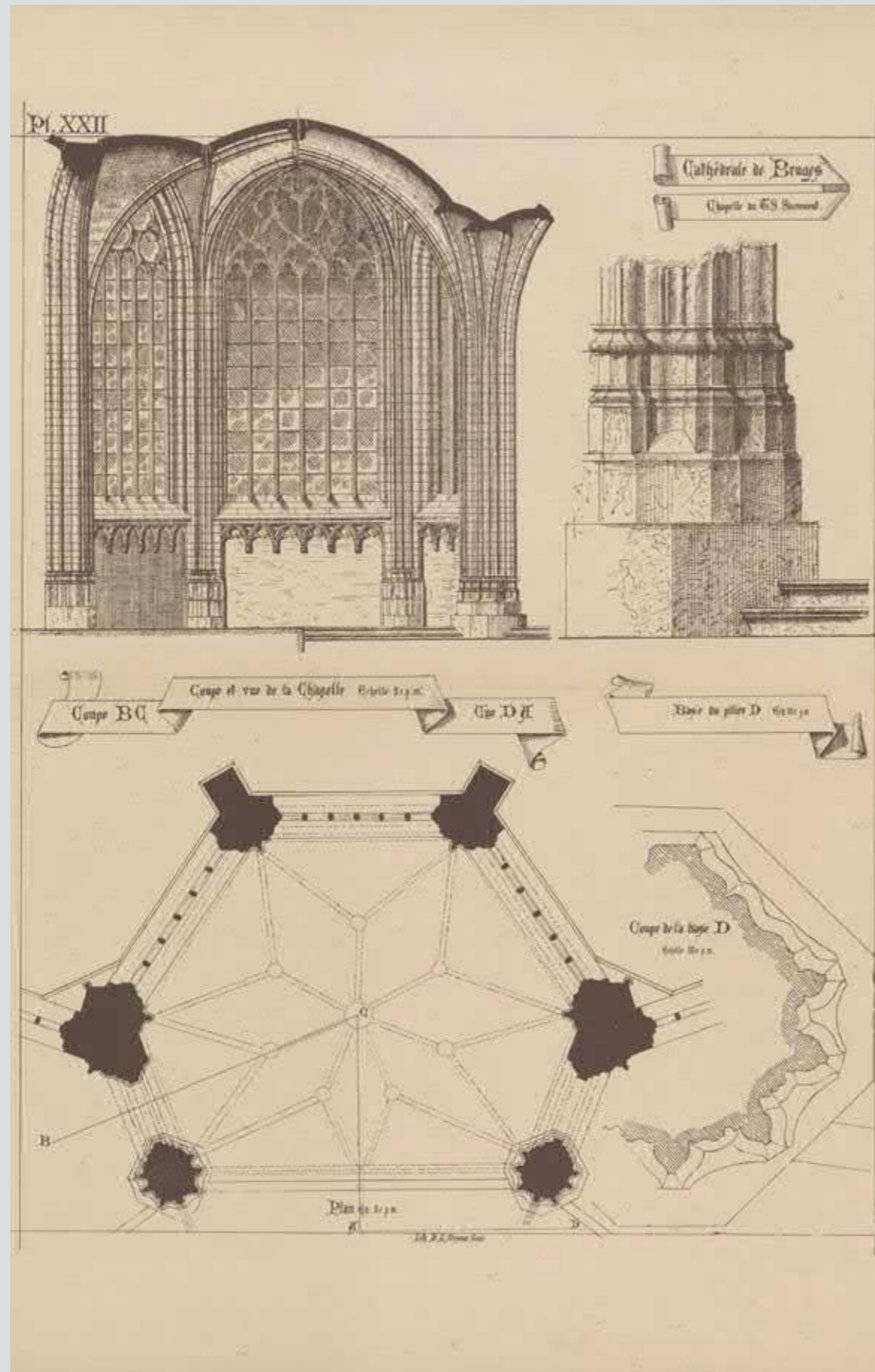
van het gebouw was. Hij zag de constructie liefst van al verdwijnen, iets wat tot op zekere hoogte ook gebeurde toen in 1935 het doksaal en het orgel uit liturgische overwegingen naar de westgevel van de middenbeuk verplaatst werden.

Zijn ideaalbeeld van het interieur van de Sint-Salvatorskathedraal vatte Verhaegen samen in de laatste plaat van de bundel: een kleurenlithografie met een fictief beeld van het kathedraalinterieur in de richting van het koor. Verhaegen betitelde de plaat zelf als een zicht op het gepolychromeerde en gerestaureerde interieur, voorzien van kerkmeubilair in de stijl van het gebouw. Het barokke doksaal is erop vervangen door een lichte, lage en transparante koorafsluiting in gotische stijl. Daarboven werd een monumentale calvarie geplaatst, zoals deze in veel historische gotische kerken bewaard bleef. Het barokke hoofdaltaar heeft plaats moeten ruimen voor een lager altaar onder een neogotisch baldakijn. De muren zijn voorzien van een sobere kleurstelling, die grotendeels overeenkwam met de door Bethune en Verhaegen ontworpen polychromie. De plaat toont ook een regelmatig vloerpatroon van vierkante tegels, afwijkend van de aanwezige 19^e-eeuwse vloer. Tot slot

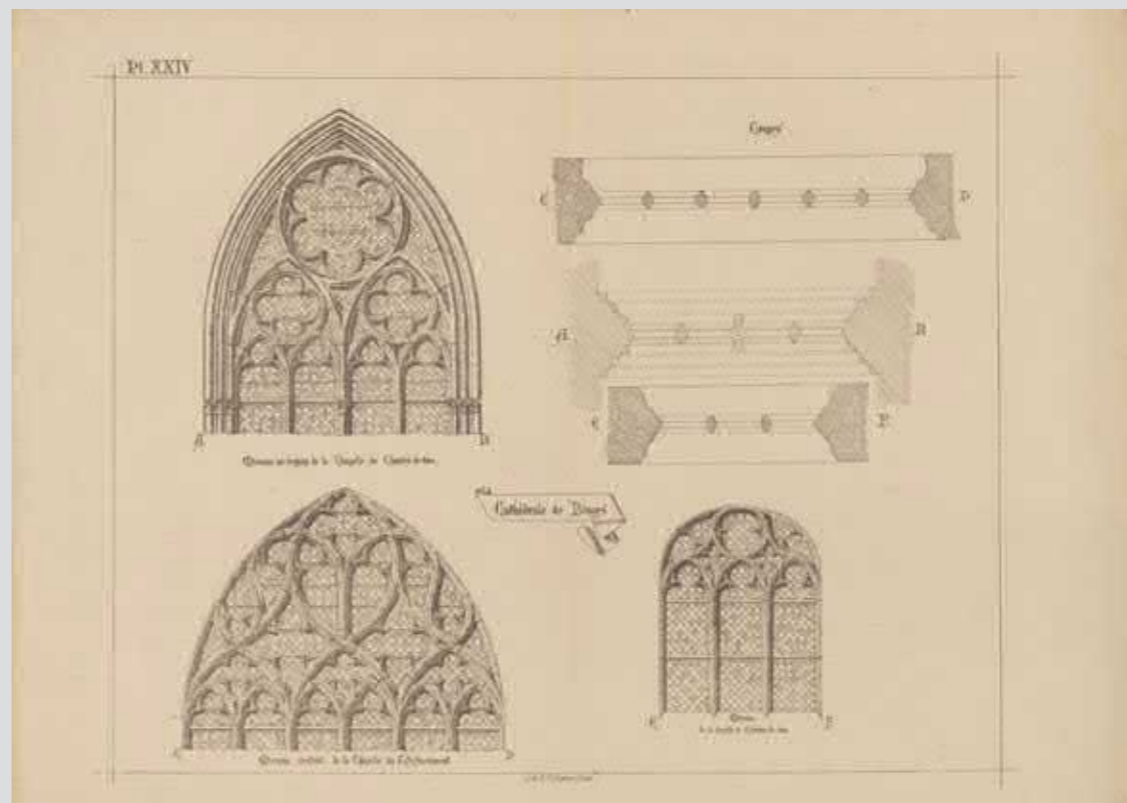
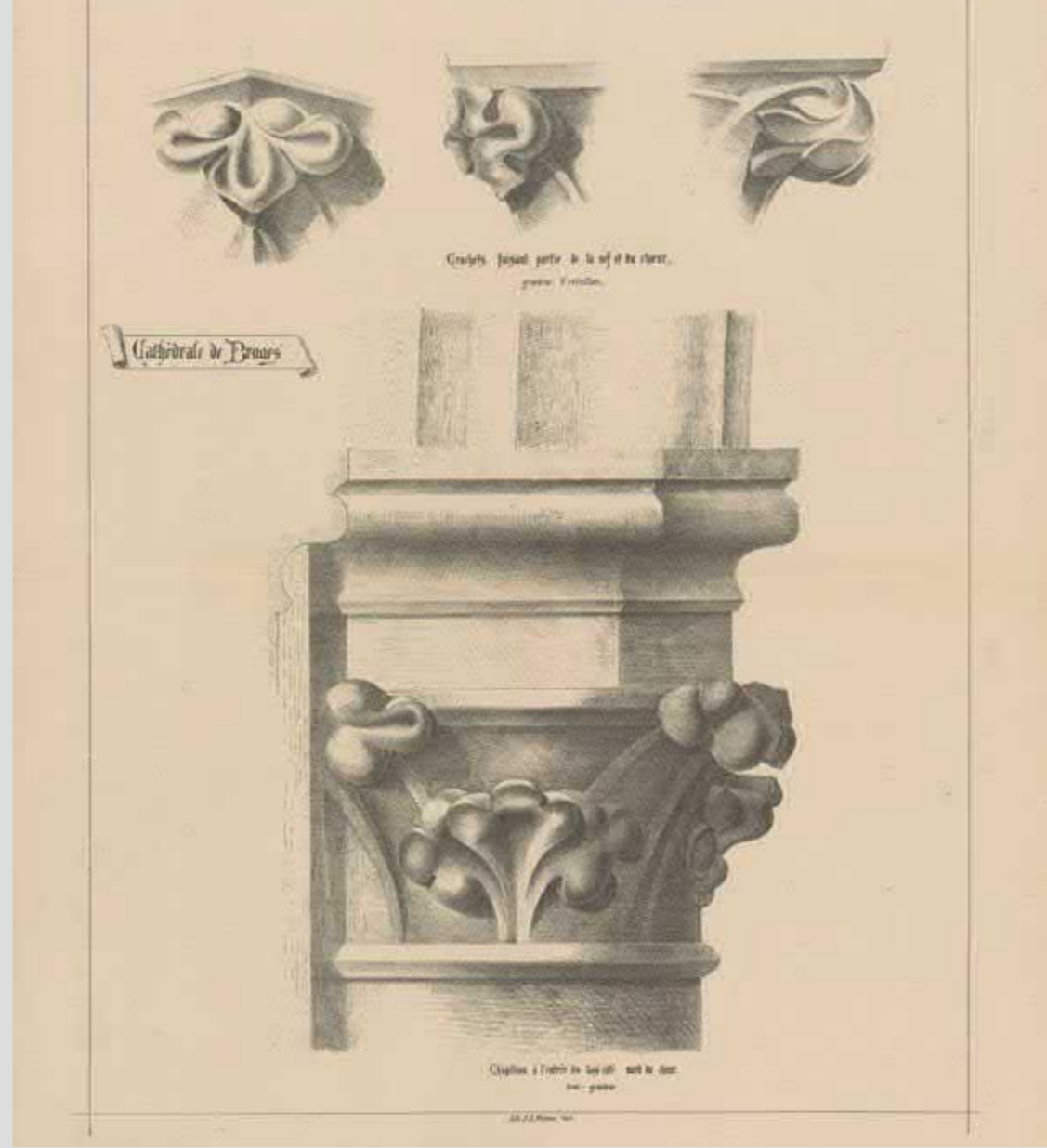
Het interieur van de Sint-Salvatorskathedraal voor de verplaatsing van het doksaal. De neogotische geschilderde afwerking van het schip is duidelijk zichtbaar (Westlandica, Provinciale Erfgoedbibliotheek).

Het voorblad en de platen 4 en 6 van de 'Monographie de l'église cathédrale de Saint-Sauveur à Bruges'. Het voorblad was een ontwerp van Jean-Baptiste Bethune. De platen 4 en 6 tonen respectievelijk de oostgevel en een doorsnede door het koor.

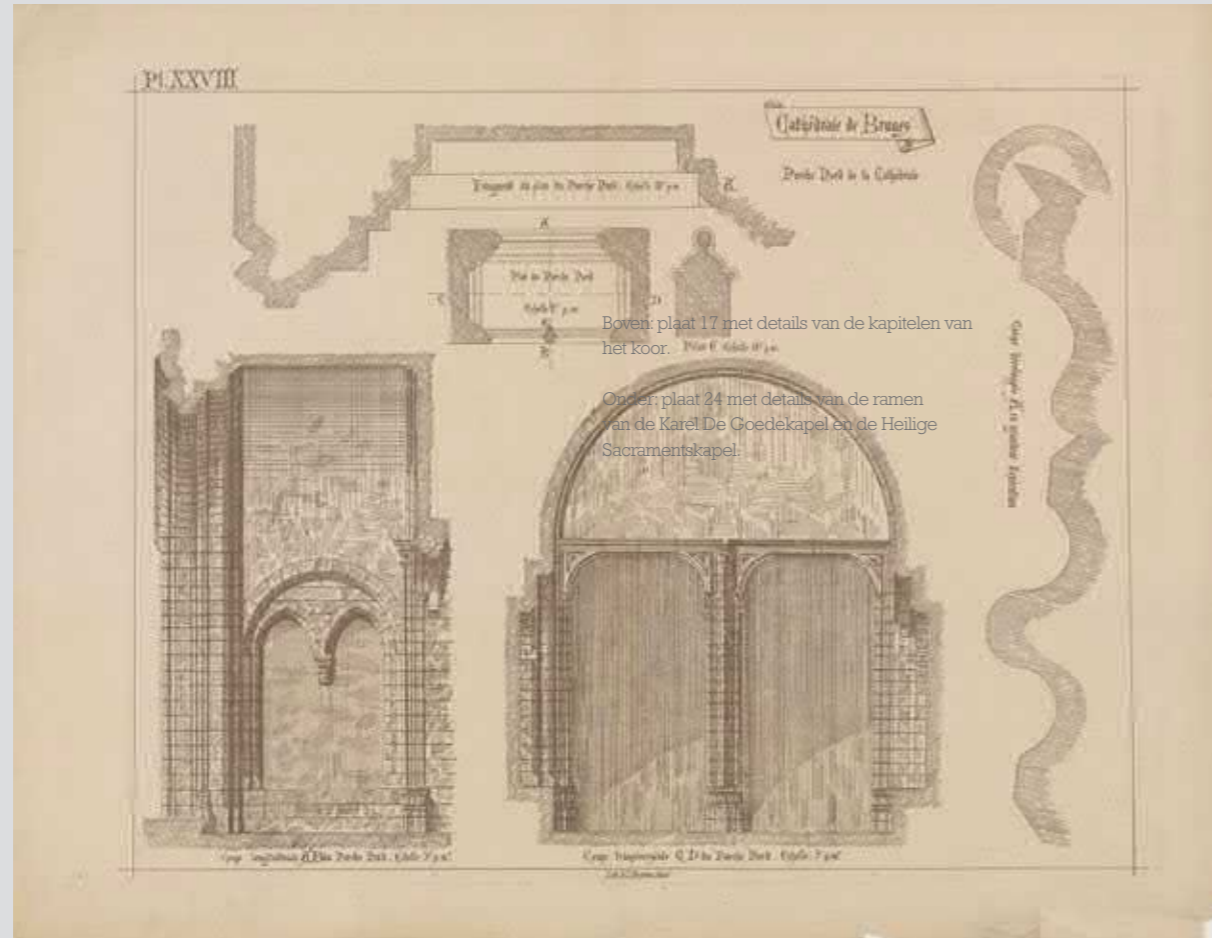

Plaat 22 toont de opstand, het grondplan en een detail van de pijler van de Heilige Sacramentskapel.

Boven: plaat 17 met details van de kapitelen van het koor.

Onder: plaat 24 met details van de ramen van de Karel De Goedekapel en de Heilige Sacramentskapel.

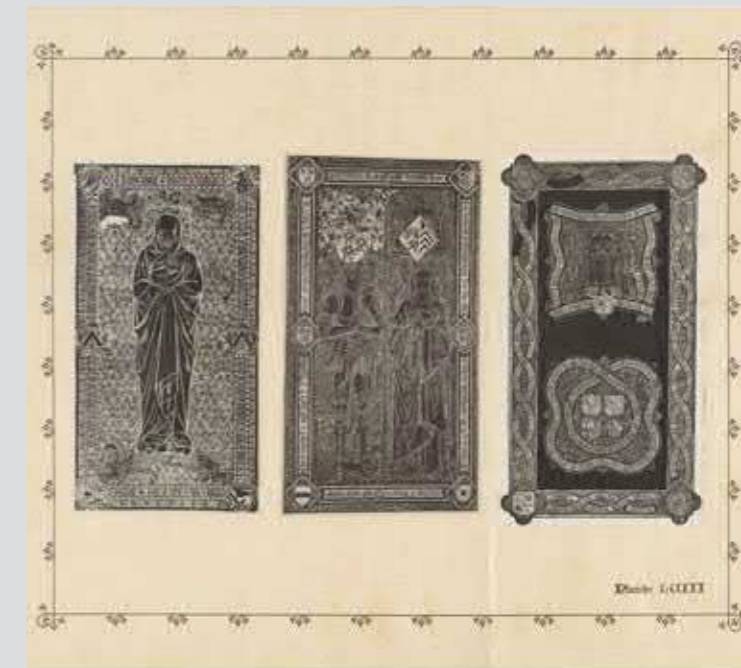
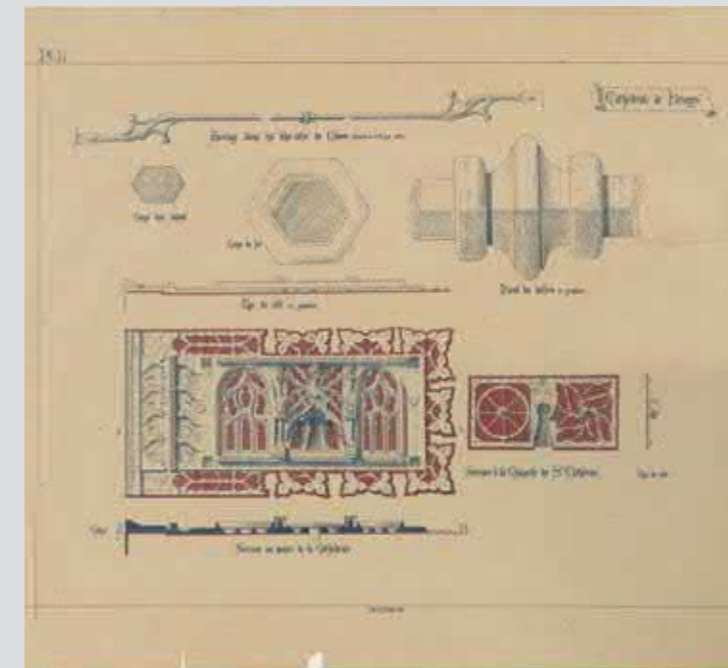
Boven: plaat 28 met details van het noordportaal van de kathedraal.

Onder: plaat 44 met een afbeelding van de evangelist Lucas op het koorgestoelte en plaat 53 met middeleeuwse geschilderde motieven op de gewelven van het koor.

Boven: Arthur Verhaegens ideaalbeeld van de Sint-Salvatorskathedraal met een polychrome afwerking en een neogotische koorafsluiting. Het was de afsluitende plaat van de monografie.

Onder: plaat 50 met details van gotisch hang- en sluitwerk en plaat 58 met fotografische opnames van enkel koperen grafzerken.

De Sint-Salvatorskathedraal door Duitse ogen

Tijdens de Eerste Wereldoorlog maakte de Duitse bezetter een indrukwekkende fotografische inventaris van het artistieke erfgoed in bezet België. Deze Duitse glasplaten bieden een haarscherpe en boeiende blik op het erfgoed aan het einde van de Eerste Wereldoorlog. Deze collectie werd in het kader van de herstelbetalingen in 1925-1927 eigendom van de Belgische staat en wordt nu in het in 1948 opgerichte Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium in Brussel bewaard. Tussen de ruim 10.500 foto's zijn er ook enkele tientallen opnames van de Brugse Sint-Salvatorskathedraal.

Boven: detail van het grafmonument van bisschop Hendrik Van Susteren (foto KIK).

Onder: de Sint-Salvatorskathedraal gezien vanaf de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk (foto KIK).

De Duitse inval in België in de zomer van 1914 was bijzonder gewelddadig verlopen, met niet alleen honderden doden, maar ook de verwoesting van heel wat kunstschatten. Vooral de brand van de Leuvense universiteitsbibliotheek groeide al snel internationaal uit

tot een symbool van de Duitse (cultuur)barbarij. De Duitsers wilden dit beeld bijstellen en richtten daarom in het najaar van 1914 de *Kunstschutz* op, een organisatie die moest instaan voor de kunstbescherming in België. De *Kunstschutz* had zowel een duidelijk propagandistische agenda (aantonen dat het Duitse leger het artistieke erfgoed wel respecteerde), als een wetenschappelijke doelstelling. De leiding van de organisatie was in handen van de Duitse professor kunstgeschiedenis Paul Clemen (1866-1947). Hij was in België en Frankrijk geen onbekende, onder meer omdat hij in de decennia voor de Eerste Wereldoorlog al een stem in het internationale monumentenzorgdebat was.

Het belangrijkste wetenschappelijke — en op vandaag nog meest tastbare project — van de *Kunstschutz* was een fotografische inventarisatie van het Belgische kunstpatrimonium. Vanaf het voorjaar van 1917 tot aan het einde van de oorlog werden duizenden gebouwen, schilderijen, beeldhouwwerken, grafmonumenten, gravures en handschriften gefotografeerd. Daarvoor was een ploeg van ongeveer 30 fotografen, kunsthistorici en architecten actief. De selectie van wat gefotografeerd werd, was niet alleen beïnvloed door praktische motieven (de nadruk lag op de grote kunststeden in bezet België), maar ook door propagandistische motieven. Bepaalde monumenten werden gefotografeerd

names blijkt duidelijk dat grote inspanningen werden gedaan voor het fotograferen. Een aantal opnames van de Sint-Salvatorskathedraal werden genomen vanop het torentje van het neogotische station op het Zand en vanop de toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Daartoe moest dus het zware en omvangrijke fototoestel — waarin glasplaten van 40 bij 40 cm pasten — naar boven gedragen worden.

De opnames van de Sint-Salvatorskathedraal zijn onder meer interessant omdat ze de kerk tonen na de voltooiing van de 19^e-eeuwse, neogotische restauraties en voor de verplaatsing van het barokke doksaal naar de westwand van de kerk en de uitbreiding van het orgel. Ook de 19^e-eeuwse vloer en de neogotische polychrome afwerking van het schip en vooral het koor komen duidelijk in beeld. De bijna lukrake plaatsing van heel wat van de kerkstoelen in het koor vormt een plezant detail.

Jeroen Cornilly

Literatuur: Clemen Paul (red.), *Belgische Kunstdenkmäler*, 2 dln., Munchen, 1923. — ‘De Duitse negatieven (1917-1918). Het Belgische artistiek erfgoed door de lens van de bezetter’, *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen* 55 (2017), nr. 3. — Kott Christina, *Préservé l’art de l’ennemi? Le patrimoine artistique en Belgique et en France occupées, 1914-1918*, Brussel, 2006.

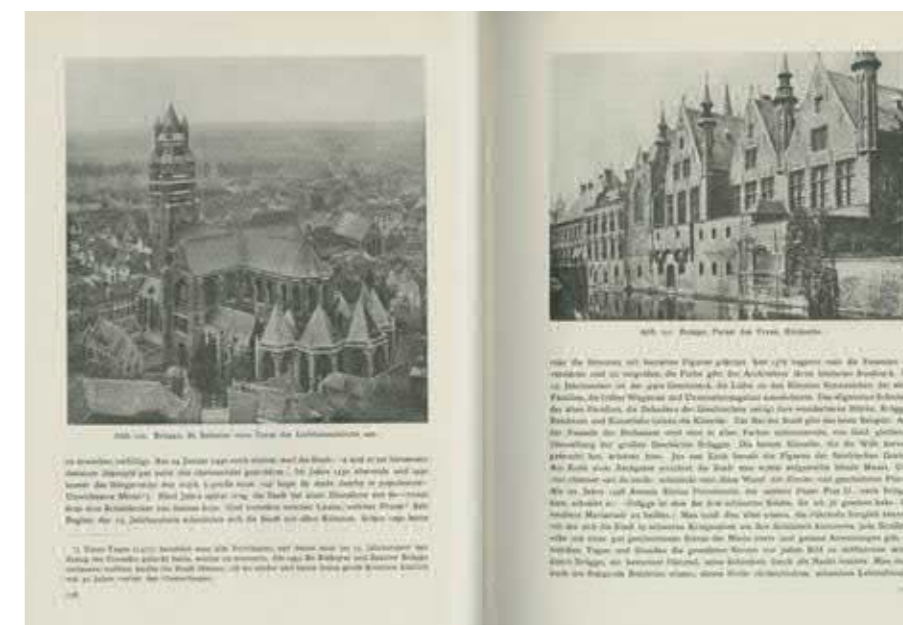
Boven: de Kunstschutz fotografeerde ook heel wat kunstwerken uit de Sint-Salvatorskathedraal. Deze werden vaak afgehaakt en op de grond geplaatst om ze te kunnen fotograferen, zoals duidelijk te zien op deze foto van een 16e-eeuws schilderij met tafereel uit de legende van de Heilige Anna en Joachim (foto KIK).

Onder: de in 1917-1918 gemaakte foto's werden gebruikt in de tweedelige publicatie 'Belgische Kunstdenkmäler' uit 1923.

Pagina's 84 tot 90: fotogrammetrische gezichten van de Sint-Salvatorskathedraal (foto's KIK).

omwille van culturele en historische banden tussen Duitsland en België. Daarnaast werden meer opnames gemaakt in Vlaanderen dan in Wallonië, wat kaderde in de zogenaamde *Flamenpolitiek*. Tot slot speelden wetenschappelijke motieven van Paul Clemen zelf mee, die onderzoek deed naar de invloed van de Rijnlandse kunst in België, wat op zich weer een propagandistische lading inhield. Een deel van het materiaal zou na de Eerste Wereldoorlog gebruikt worden in het tweedelige *Belgische Kunstdenkmäler*. Deze publicaties, onder redactie van Paul Clemen, bundelde vierentwintig opstellen van Duitse wetenschappers en architecten over de Belgische architectuur- en kunstgeschiedenis.

Van de ruim 10.500 gemaakte foto's, documenteren er een 600-tal Brugse gebouwen en kunstwerken: de belangrijkste kerken en hun kunstpatrimonium, talrijke burgerhuizen, kunstwerken uit een aantal musea, documenten uit het stadsarchief en enkele privécollecties. Een deel van de foto's toont de Brugse Sint-Salvatorkerk. Het gaat zowel om kleinere opnames (glasnegatieven van 13 bij 18 cm en 18 bij 24 cm) als om zeer grote glasplaten van 40 bij 40. Deze laatste haarscherpe foto's — waarvan er 16 van de Sint-Salvatorskathedraal zijn — zijn zogenaamde fotogrammetrische gezichten en het werk van het *Königlich Preussische Messbild-Anstalt* (het Instituut voor Fotogrammetrie van Berlijn). Uit de op-

in de Steigers

Colofon

In de Steigers
Erfgoednieuws uit West-Vlaanderen

Is een uitgave van de Dienst voor Cultuur, in opdracht van de
Deputatie van de Provincie West-Vlaanderen.

Redactieadres: *In de Steigers*, Dienst voor Cultuur, Provinciehuis
Boeverbos, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries (Brugge)

e-mail: jeroen.cornilly@west-vlaanderen.be

Redactionele coördinatie: Jeroen Cornilly

Vormgeving, pre-press: Philip Gesquière,
Provincie West-Vlaanderen, Grafische Dienst

Druk: Provincie West-Vlaanderen, Grafische Dienst

Verantwoordelijke uitgever: Mieke Ackx, waarnemend diensthoofd
Dienst voor Cultuur, Provincie West-Vlaanderen

Werkten mee aan dit nummer: Jeroen Cornilly en Marc Ryckaert

Gedrukt op milieuvriendelijk papier

déposé.

De Lay-De Mayllere, Lith. Bruges. 1844.

NOUVELLE TOUR DE LA CATHÉDRALE (S^t.Sauveur) A BRUGES.

Hommage public de Gratitude
à M. le Ministre d'Etat, Souverain Comte De. Maelbœuf
et à M. le Président & Membres du Conseil Provincial.
(Février 1844.)

De la part de l'Administration Fabricienne de la dite Cathédrale.